

НЕВИДИМАТА АНТОЛОГИЯ. ЛИТЕРАТУРАТА В ПОСЛЕДНИТЕ БЪЛГАРСКИ БАНКОТИ

Гл. ас. д-р Георги Господинов
Институт за литература – БАН

Резюме. Има една невидима антология на българската литература, която носим буквално със себе си и държим в ръцете си всекидневно. Нейното „джобно издание“ е постоянно пред очите ни. И понеже е толкова очевидна, тя остава невидима и скрита за нас. Става дума за художествените текстове, изписани върху последните български банкноти, тези, които използваме сега и един ден ще бъдат заменени с единната европейска валута.

Ще покажем как чрез избраните седем лица върху тях откриваме залагане на културата и духа и на една отвореност към европейското и към света. Има леко оттегляне от националреволюционния канон, но оставане във високия регистър на патриотическото. Част от представените фигури са канонични, но присъстват с неканонични творби. С този текст ще се опитаме да дадем лупата за разчитане, за да видим скритите знаци по днешните банкноти, вписаните върху тях текстове и истории, включително деликатното женско присъствие на една от тях.

Ключови думи: антология; банкноти; канон; неканонично; св. Иван Рилски; Паисий Хилендарски; Петър Берон; Стефан Стамболов; Алеко Константинов; Пенчо Славейков; Иван Милев

Има една невидима антология на българската литература, която носим буквално със себе си и държим в ръцете си всекидневно. Нейното „джобно издание“ е постоянно пред очите ни. И понеже е толкова очевидна, тя остава невидима и скрита за нас. Най-разпространената българска антология и вероятно най-малко четената. Една антология в миниатюр. Става дума за художествените текстове, изписани върху последните български банкноти, тези, които ползваме сега и един ден ще бъдат заменени с единната европейска валута.

С този текст ще се опитаме да дадем лупата за разчитане, за да видим скритите знаци по днешните банкноти, вписаните върху тях текстове и истории.¹⁾

Парите обитават границата между частно и публично, в голяма степен те свързват тези две пространства. Те, разбира се, вписват в себе си, в избра-

женията върху тях националния исторически разказ, но са също на границата между национално и световно (със своята конвертируемост). Те са достъпни и всекидневни, но могат да са недостъпни и бленувани. Те са посредник, медиум, но и медия, т.е. носител на послания. Изображенията върху парите във всички валути почти винаги идват откъм съответния национален канон. С въвеждането на еврото канонът се заменя от фигурите на едно общо културно наследство. В единната европейска валута лицата вече ги няма, наместо тях в банкнотите са вписани известни архитектурни паметници и мостове. Тук свързващата фигура на мостовете е твърде ясна и очевидна, без да се нуждае от интерпретация.

Но това, което ще ни интересува в случая, са буквално непрочетените текстове върху последните български банкноти и разбира се, изборът на лица.

В този смисъл още по-интересно е да прочетем какви знаци ни дават последните български банкноти. Какво ни разказва изборът тъкмо на тези личности, които стоят върху тях? Нека ги изброим: св. Иван Рилски (банкнота от 1 лев, вече във обращение), Паисий Хилендарски²⁾, Иван Милев, д-р Петър Берон, Стефан Стамболов, Пенчо Славейков, Алеко Константинов.

Това не е, разбира се, канонът до 1989 г., където основните фигури бяха две – тази на Георги Димитров (върху банкнотите от 10 и 20 лева) и гроздоберачката от народа (банкнотата от 2 лв). Но не е и българският революционен канон, с който сме свикнали от деца – Ботев, Левски, Бенковски... Казано накъсо – революционно-идеологическият канон е заменен с канона на духовното, на културата и в голяма степен тъкмо на литературата. Петима от тези общо седем големи български личности са всъщност хора на перото и оставят след себе си текстове, важни за българското съзнание. Какво иде да ни каже този факт за нашите идентификации днес?

Малко детайли за емисията. Последните български банкноти са в обращение от 5 юли 1999 г. с изключение на тази от 100 лв., която е в обращение от 8 декември 2003 г. Тази емисия идва с деноминацията на лева след една тежка финансова криза. Как се случва изборът? Управителният съвет на БНБ назначава художествен съвет от 10 души, предимно историци, художници, историци на изкуството, които избират художник за банкнотите и определят лицата, които ще се появят на тях.

Художник на проекта е Кирил Гогов. Това е първата емисия съвременни български банкноти, която е отпечатана изцяло в България, в печатницата на БНБ, София. Мартин Заимов – подуправител на БНБ по това време, свидетелства по-късно, че той е подел насоката какви да бъдат избраните личности върху банкнотите. „Имах личната убеденост и трябваше да въздействам на всички колеги, че е нужно да излезем от световната допреди 30 – 40 години традиция, върху банкнотите да има войнствени или политически лица“ (Dimova 2012).

Прави впечатление, че всички избрани личности са мъже, въпреки че на гърба на банкнотата от 50 лева се появява поетесата Мара Белчева, по-скоро

в ролята на муза, на спътница на Пенчо Славейков. (Тук можем да добавим и българската мадона от картината на Иван Милев, която се появява като детайл в банкнотата с номинал 5 лева.) Това отсъствие на женски образи препотвърждава традиционно сложилите се мъжки канон. Прави впечатление обаче, че това е вероятно най-маскулинната емисия. В предишните емисии почти винаги е присъствала основна женска фигура на банкнотите, включително в самото начало. Върху златните 100 лева от 1887 г. имаме образа на майка с национална носия, прегърнала малко дете. Тази иконична фигура в български колорит стои на лицевата страна на първата българска банкнота. Следва розоберачка в следващата емисия (1890), детайл от картина на Феликс Каниц. После жетварка (1917) и красиви млади девойки, които изпълняват по-скоро символна роля – трябва да покажат автентичната красота и трудолюбие на българката. Гроздоберачката от емисията от времето на социализма (1962), която споменахме, знаем по име – Кина Гърбова, но и тук индивидуалното по-скоро се е разтворило в общия образ на жената труженичка.

В книгата си „Семиотика на парите“ Мирослав Дачев отделя няколко страници на жените в българските банкноти, подчертавайки тяхното особено присъствие в следосвобожденския период: „Една възродена държава отправя чрез банкнотите си послание, което не съвпада с културните повеи на времето. Вместо да отделят място за образи от епопея на забравените, от вече билото (както прави новопрохождащата българска литература), банкнотите отделят място за образи от сегашността и това, което я осмисля – красотата на труда, родовия космос“ (Dachev 2010, 96).

Това, което ще ме интересува обаче в този текст, не е толкова погледът на семиотиката, колкото околото на литературния историк. Да регистрираме и увеличим наличния микротекст върху банкнотите, да направим видима тази своеобразна антология, вписана тук, да я прочетем и осмислим. Струва ми се, без да съм нумизмат, че поне в българската история на парите не е имало толкова много вписан текст в никоя друга предишна емисия.

Започваме с първата банкнота, която вече не е в обращение. Става дума за тази с номинал 1 лев и образа на **Иван Рилски** върху нея. Може би още тук следва да кажем, че тя е сред най-скандалните и най-трудно приети банкноти, срещнала съпротивата на Светия синод. Църквата смята, че е светотатство ликът на светеца да бъде изобразен върху банкнота. Следват препирни и размислени мнения между БНБ и ръководството на БПЦ, макар че чисто формално Банката не е задължена да се съобразява Църквата.

Свети Иван Рилски е отшелник, безсребреник и чудотворец, наричан още приживе земен ангел и небесен покровител. В Завета на свети Иван Рилски се казва и това: „А най-много се пазете от сребролюбивата змия, защото сребролюбието е корен на всички злини, според апостола, който го нарича второ идолослужение. Защото за инока богатството не е сребро и злато, но свършената бедност, тре-

чението от своята воля и възвишеното смирение“ (Duychev 1947). В старобългаристиката има спор около автентиката на този текст, но най-малкото той изразява сложилата се представа за светеца (Petkanova 2003, 199; Dobrev 2007). Проповядването на аскеза, бедност и безсребрие наистина дават известни основания на оспоримостта на избора тъкмо на този светец, макар от историята на монетосеченето да знаем, че образът на Исус например се явява често във Византийския монетен двор, който също е част от Източното православие. Основната легенда, с която свързваме образа на този светец, е срещата с цар Петър I, който сам идва на крака в Рилската обител. Царят поискал да се доближи, но светецът не го допуснал и така отдалеч се поклонили един другиму и владетелят оставил своите дарове – плодове и злато. От тези дарове пустинникът задържал плодовете, а златото върнал. По ирония на съдбата тъкмо този върнал златото светец е изобразен на банкнотата от 1 лев, обезпечена със злато в трезорите на БНБ. Предполагаме, че в избора на тази фигура не се е стигнало до задълбочаване в посланията, с които е натоварена тъкмо тази фигура. Но както заявихме, нас ни интересуват текстовете, вписани в тези банкноти. И първият от тях не е, както би следвало да се очаква, откъс от текстовата традиция, свързана с най-известния български светец. Традиция, каквато все пак е налична в българската средновековна книжнина, освен молитви и преписи на завета на светеца тук спада и „Пространното житие на Свети Иван Рилски“, писано от Патриарх Евтимий.

Избраният откъс върху банкнотата, изписан с черковнославянски шрифт, е от т.нар. Постен триод, по-специално „Песнопение за Неделята на митаря и фарисея“, което се изпълнява в първата подготвителна седмица на Великия пост. Тези песнопения са традиционна част от химнографските сборници Триоди (наречени така заради това, че каноните в службите съдържат три песни). Без да има пряка връзка, разбира се, с текстовия корпус около българския светец, струва ми се, че Притчата за митаря и фарисея (Лука 18, 10 – 14) по косвен начин все пак засяга темата за парите. Разбира се, основното послание е около смирието на единия (митаря) и егоцентричното тщеславие и горделивост у другия (фарисея). Но митарят, който е и фигурата за подражание в тази притча, е тъкмо човекът, който обикаля и събира данъците и таксите, той е този, който се допира до скритото зло на парите. И поради самата си дейност е необичан и мразен.

Първите редове на текста дават надслова „Трипјаснець съ Богомъ починаемъ на сеи неделс/ о митаря и фарисея“ и указания за песнопението. Следва същинският текст, който тук даваме в новобългарски превод.

„Да не се молим фарисейски, братя, защото който се възгордява, ще се смири. Да се смирим пред бога. Като митаря (т.е. „по митарски“) с пост призоваващи: очисти ни, боже, нас грешните.

За да победим фарисейското тщеславие и на митарското покаяние да се преклоним. Те двамата пристъпиха към теб...“ (Тр^иодъ Постна^а)³⁾

С този текст започва и нашата невидима антология на българската литература, изписана върху последните български банкноти. Този текст, разбира се, е част от широката византийска традиция, стъпваща върху Светото писание, но и в това има известна историческа справедливост, доколкото средновековните начала на българското слово са в топла близост с тази традиция.

И ако приемем този богослужебен текст и притча като въведение, но не същинска част от родната традиция, то следващият автор и произведение на истина слагат началото на новобългарската литература.

Паисий Хилендарски (1722 – 1773) и неговата „История славянобългарска“ са върху лицевата и opakата страна на банкнотата от 2 лева. Ползвани са факсимилета от Зографската чернова на „История славянобългарска“. В скоби, факсимилетата тук и навсякъде в останалите банкноти вероятно играят и тази охранителна роля на трудно уподобимия за фалшификации почерк.

На гърба на банкнотата е малка част от т.нар. Именник на българските царе, доколкото е четимо от средата на списъка. Върху текста са разположени изображения на пръстена печат на цар Калоян и на три печата с образи на български царе – Михаил Шишман, Светослав Тертер и Иван Асен II. В дясната част е изправеният коронован лъв на Христофор Жефарович. А в долната дясна част е изобразен герб на България с три лъва, публикуван през 1483 г. в Грюнбергския хералдически сборник. Така самата обратна страна на банкнотата представлява една малка христоматия по българска средновековна история.

На лицевата страна е портретът на Паисий, дело на Кирил Гогов, като фон – Атонската обител и в долната част печатът на Атон. И тук идва същинският текст във факсимиле, с подписа Паисий проигумен Хилендарски:

„Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знете за своя род и език. Преписвайте тая историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне!“ (Hilendarski 1989, 39).

Това не е, както бихме очаквали, най-популярното за всеки български читател „О, неразумни и юроде...“. Включеният откъс е от средната част на същинското въведение „Предисловие към ония, които желаят да прочетат и чуят написаното в тая история“.

Разбира се, този текст звучи по-меко и без огорчения и остро обвинителен патос към забравилите своя род и език. Това би могло да е една от причините за избора, в него има съвет и завет, българското отечество е надлежно отбелязано. Съзнателно или не, точно в този откъс се появява фигурата на парите или по-скоро на заплащането – „и платете, нека ви я препишат...“. Едва ли това е повлияло върху избора, но следва да отбележим и тази възможност. За съжаление, никъде в документацията около тези български банкноти не е описано кое е породило избора на един или друг детайл. Нещо повече, самите

текстове също в повечето случаи не присъстват дадени в описание. Това прави разчитането им, фотоувеличението на микротекста, сравняването и търсенето на източника част от задачата на изследователя.

С откъса от „История славянобългарска“ върху банкнотата от 2 лева се слага същинското начало на невидимата българска антология в миниатюр, която описваме. Известно е, че годината 1762, в която тя излиза, става вододелна, отбелязана от историците като последната година на Българското средновековие. И първата на Българското възраждане. Написана живо, полемично, емоционално, тази книжица е много повече от история. Тя сменя една епоха с друга.

Има още една нишка или историческа ирония, ако прочетем избрания върху банкнотата откъс в контекста на случващото се в България по това време. Тъкмо в края на 1997 и началото на 1998 г. е пикът на историята около връщането на откраднатия от Атон оригинал на „История славянобългарска“. Както е известно, при отваряне на архива на ДС „Историята“ е открадната и подменена в средата на 80-те при акция, внимателно разработена от Първо главно управление на ДС. След доста прения и съпротива от страна най-вече на директора на Историческия музей Божидар Димитров решението на президента Петър Стоянов е твърдо и на 12 януари 1998 г. „Историята“ официално е върната в библиотеката на Зографския манастир. Това е тъкмо периодът, когато Кирил Гогов е работил върху иконографията на банкнотите и е избирал какво от „История славянобългарска“ да бъде вписано в тях. Така краят на избрания параграф „...и пазете я да не изчезне“ се сдобива с друг исторически (или ироничен) нюанс. Изборите ни, така или иначе, често могат да бъдат повлияни от новините на деня, от онова, което е било част от бурята на всекидневието. Затова само като хипотеза си позволявам да дам и това допускане.

Следващият автор, който се появява в тази микроантология, всъщност е художник. Това е **Иван Милев** (1897 – 1927) – най-малко известното лице за широката публика от седемте лица на банкнотите. Лесно бихме могли да категоризираме неговата поява тук като абсолютен пробив в установения канон. Но отново поставянето в контекст би ни дало част от обясненията и би укротило усещането за извънредност от появата му. През 1997 г. се навършват 100 години от рождението на художника и това отключва множество събития и публикации, които се явяват своеобразно преоткриване и вписване в канона. Националната художествена галерия прави голяма юбилейна ретроспективна изложба. Излиза богат каталог в съставителството на Ружа Маринска и пр. Признат е безспорно за един от най-добрите представители на българския сецесион.

Всъщност кратката лична история на Милев е особено интересна, нелека и пълна с обрати. Художникът от петолевката, един от най-талантливите и различни български художници, често е нямал и 5 лева в джоба си. В един от

спомените на неговите съвременници (Иван Мирчев) се описва как младият художник вземал под наем ръчна двуколка и продавал зарзават из крайните квартали на града.⁴⁾

Роден е в Казанлък, баща му е овчар. През 1917 – 1918 г. е на фронта в самия край на Първата световна война. През 1920 г. отива в София и започва да следва в Художествената академия. Първата му софийска изложба е в Павилиона на Борисовата градина. Самият Гео Милев го забелязва и пише за него. През студентските си години рисува карикатури за „Червен смях“, илюстрира книги на Ламар, Едгар Алън По, Светослав Минков. Делят една стая с Илия Бешков. Става част от софийската бохема, ценят го Сирак Скитник, Гео Милев, Чавдар Мутафов. Всички отбелязват неговата физическа красота, изящност и аура. В края на живота си, вече женен за оперната певица Катя Наумова, намира постоянна професия като един от сценографите на Народния театър, който още се възстановява от големия пожар през 1923 г. Умира, преди да е навършил 30. Управата на театъра помага за разходите по погребението му.

Дневникът му, стиховете и прозата, която пише основно докато е на фронта през 1917 г., остават непубликувани и почти непознати. Тук имаме един скрит поет и писател или поне отдаден и вдъхновен съчинител. Това личи и от запазените писма, които е оставил. Тъкмо в жанра на епистоларното е текстът, който влиза в нашата антология. Факсимилето е взето от писмо до една от важните жени в живота му – Анна Пашова, която по-късно става съпруга на приятеля му, художника Пенчо Георгиев (Трополов). Ето и самия текст, който също няма да бъде открит в иначе детайлното описание на банкнотата:

„За мен всичко това е чудо: аз вярвам в негово чудо – вярвам тъй, както в себе си.“

Тази банкнота представлява малка изложба, или избрано от картините на Иван Милев. На обратната страна на банкнотата имаме детайли от картините „Жътварка“, „Българска мадона“ и „Змейова сватба“, както и флорален мотив от негов театрален декор. А на лицевата страна, във фона – „Изкуството и тръненият венец“, монограм от първата му самостоятелна изложба и допълнителни флорални мотиви.

В новата емисия на банкнотата, от 2020 г., е добавен и фрагмент от корицата на списание „Екз“, рисувана също от Иван Милев.

С фигурата на **Петър Берон** (1799 – 1871) върху банкнотата от 10 лева в антологията влиза и една от най-важните книги на Българското възраждане – „Буквар с различни поучения“, или както е широко известен – „Рибният буквар“. С Берон в канона на тази емисия влиза съвсем различна фигура, просвещенска в голяма степен – фигурата на всеобхватния учен и енциклопедист. Влизат и два нови жанра – този на буквара, на педагогическата литература и книгата с поучения. Доктор Петър Берон е извънмерна не само за българския контекст личност, която трудно влиза в мерките на онова и на това време. Си-

нът на разорения абаджия Хаджи Бери от Котел завършва т.нар. „Бейска академия“ на видния гръцки енциклопедист Вардалах. Получава солидно класическо образование, издържа се с даване на частни уроци. След „Влашката завера“ през 1821 г. заминава за гр. Брашов. Тук среща българина от Сливен Антон Йованович, на чиито деца става учител. Просветеният баща му дава средствата за издаването на „Буквар с различни поучения“ (1824). По-късно го праща заедно със сина си да следва в Германия. Следва философия в Хайделберг, завършва медицина в Мюнхен, близки са му натурфилософските възгледи на Шелинг (които вече са анахронични), преподава известно време в Сорбоната в Париж, живее още в Берлин, Лондон, Прага, Атина, т.е. в почти всички големи европейски градове. Освен български и гръцки владее още старогръцки, латински, турски, френски, немски, румънски, руски. Имал е своите странности както в науката, така и в частния си живот. Не е позволявал да го фотографират, а единственият му портрет е рисуван тайно от стипендианта му Николай Хр. Павлович.

И така, на пръв поглед единственият текст на банкнотата е факсимилето от заглавната страница на „Буквар с различни поучения“, първото издание от 1824 г. (годината е отбелязана на титулната страница). И тук попадаме на една странна подмяна, която при пръв поглед може и да остане незабелязана. Факсимилето на първата страница се различава от оригинала, като са изпуснати цели два реда, тези, които ни съобщават за спомоществателя на изданието (Beron 1974). Според банкнотата заглавната страница изглежда така:

***Буквар с различни поучения,
собрани от Петра Х. Беровича
за Болгарските училища
(винетка с амурче)
в год 1824***

Липсващите два реда, които в оригинала стоят над винетката, са:
*Напечата се с помощта
г. Антонова Йовановича*

Изборът на елементи върху банкнотите е дело на художника на проекта Кирил Гогов. Остава загадка защо с лека ръка е махнал от факсимилето част от текста. И то тъкмо онази, която засяга голямата тема за парите, доколкото този буквар излиза благодарение на спомоществателя. Последвалите второ, трето и пр. издания на Буквара, където името на спомоществателя по естествени причини е отпаднало, са чак след 1846 г. С други думи, решението е напълно своеволно и лично. Дали това е редуциране на „несъщественото“ в името на канона, или своеволна небрежност, ще остане загадка. Във всеки

случай става дума за намеса във факсимиле, изтриване от точното копие на оригинала.

Но да продължим нататък. В долната лицева част на банкнотата под факсимилето на заглавната страница стои рисунката от задната корица на Буквара – китът, заради който (погрешно) Букварът носи името си „рибен“. А над факсимилето е и рисунката на носорога. И така първата и последната страница на тази книга или учебно помагало отключват у образования читател (и притежател на банкнотата) различни текстове от всички тези дялове – „Добри съвети“, „Умни ответи“, „Физически сказания“ и пр. Кратките описания на Обезяна (Маймун), Слона или Делфина, който е „най-чивърст от сичките добитъци“ и „твърде люби пеанието и човеците“ (Beron 1974, 114), които днес звучат повече като художество, отколкото като наука, би следвало да са част от паметта на разгръщалия поне веднъж тази книга. Всичко това, макар отсъстващо като текст от банкнотата, имплицитно влиза в невидимия свод на нашата антология, щом стане дума за „Рибния буквар“.⁵⁾

Но купюрата от 10 лева държи в себе си още книги, макар и неназовани директно. Скиците и схемите на обратната страна на банкнотата представят конкретни научни трудове на Берон. Тук е стилизираната армиларна сфера – астрономически модел, демонстриращ движението на звездите и планетите около земята. Присъства най-вероятно в трите тома на Беровата „Небесна физика“ (1866 – 1867), които са част от всеобемачия му научен труд „Панепистемия“, създаден в годините 1861 – 1867. Берон е автор също и на „Космобиографичен атлас“ (1859), където по всяка вероятност този модел също се явява. Тук само ще споменем неговата теория за единното общо тяло, от което произтичат всички небесни тела и галактики, както и „вълновата теория“, която по-късно играе важна роля в квантовата физика. Най-точно е формулирал приноса на Берон един от неговите най-критични, но и внимателни изследователи Калицин: „Ние искаме само да изгъкнем, че идеята да се обединят двете противоположни системи на светлината – емисионната и вълновата – е сама по себе си гениална независимо от конкретния начин на нейното осъществяване и че П. Берон е притежавал тази идея, макар и в такъв фантастичен вид, дълго време преди Айнщайн, Шрьодингер и др.“⁶⁾

Тук, на гърба на банкнотата, е и изображение на личния телескоп на Берон – един от първите, притежавани от българин, изработен в баварската фирма Merz през 1848 г. Присъства и глобусът, който отново препраща към физичните и астрономическите занимания на Берон. Всъщност този глобус, както и армиларната сфера се явяват и в единствения запазен портрет на Берон, този от ученика му Николай Павлович⁷⁾. Твърде вероятно присъствието им върху банкнотата да е заето директно от тази картина. Както знаем, никой от над 20-те научни труда на Петър Берон, писани на различни езици, не е издаван в България, с изключение на „Славянска философия“.

Част от другите рисунки и схеми на гърба според мен препращат към по-малко известната страна от заниманията на учения и конкретно към неговата дисертация по гинекология. Тя е завършена и защитена през 1831 г., написана е на латински и пълното ѝ заглавие гласи „Встъпителна дисертация върху нов тазомер и ембриометър, представена с всичкото уважение, което му се дължи, на прославения Мюнхенски медицински факултет за получаване на висшето отличие по медицина, хирургия и акушерско изкуство от Петър хаджи Берон, Трак“. Дали една от скиците на банкнотата е част от тази страна на научните занимания на Берон, или са възпроизведени изображения единствено от сферата на физиката и астрономията, остава въпрос с недокрай сигурен отговор. Информацията с детайлно описание на БНБ не стига дотам да ни даде отговор.

Всъщност банкнотата от 10 лева и образът на Берон не са част от избора на комисията, която решава кой да влезе в емисията от 1999 г. Тази банкнота се явява за първи път на пазара, отново в същия проект на Гогов, като банкнота от 10 000 лева. Впоследствие, две години по-късно, при деноминацията трите нули са премахнати, а видът на „бероновката“, както я наричат, остава същият.

Така се случва и с банкнотата от 20 лева с лика на **Стефан Стамболов**, която се оказва готова отпреди деноминацията. На пръв поглед неговият образ на революционер и държавник рязко контрастира със заложената концепция за присъствието на хора на духа и културата в тази емисия банкноти. Разбира се, само ако сме забравили неговата поетическа дейност в младостта му. В един от малкото публикувани материали по темата ни подуправителят на БНБ хвърля известна светлина. „Вече беше изготвена (банкнотата – б.м.), затова настоявах Стамболов да бъде представен с книжните му произведения в качеството му на литератор, а не с политическата му дейност – в противен случай не бих се съгласил да се пусне“ (Dimova 2012). В официалния сайт на БНБ обаче тази теза не е защитена, ако цитираме кратката характеристика, която се дава на Стамболовата фигура: „Стефан Стамболов (1854 – 1895 г.) е най-решителният, безкомпромисен и противоречив български политик, поел риска и историческата отговорност да модернизира страната. Участник в националноосвободителните борби, поет, деец на Съединението, депутат, председател на Народното събрание, регент, министър-председател, той извежда България на сцената на европейската политика“ (БНБ). Тук статутът му на поет радикално се губи сред другите му социални роли...⁸⁾

И все пак на самата банкнота поетът Стамболов е реабилитиран и ние можем да добавим за пръв път в нашата невидима антология поетическия жанр. Има наистина нещо парадоксално в това поезията да влиза тъкмо през изпадналия от канона, през периферна поетическа фигура като Стамболов, но както често става, обясненията (виж по-горе) невинаги са литературно-исторически.⁹⁾ На лицевата страна на банкнотата редом до образа на Стамболов имаме факсимиле от корицата на „Песни и стихотворения...“ – но коя корица и книга? Очакванията са това да е онази знакова първа стихосбирка „Песни и стихотворения

от Ботьова и Стамболова“, издадена през 1875 г. Другият възможен вариант е по-малко популярната самостоятелна стихосбирка „Песни и стихотворения от С. Стамболова“, излязла през 1877 г., която повтаря оформлението на първата обща стихосбирка. Във факсимилето е спазено точно изписването на „Песни и стихотворения“, но най-отгоре стои името С. Н. Стамболов, което го няма в оригинала на изданието от 1877 г. (За съжаление, не успях да открия третото издание от 1896 г. на „Песни и стихотворения“, възможно е, макар и малко вероятно, то да е използвано от художника Гогов.) От там е взето стихотворението „На моите другари“, чиито две финални части са изписани на банкнотата, отново на лицевата част. Тук също има промяна, липсва първият ред от предпоследната част „Честити сте и вие“ и се започва направо със „сеятели добри“, с главна буква. Всъщност всеки ред е даден тъкмо с главна буква в началото. Доколкото стихотворението е възпроизведено като факсимиле, възможно е действително да е ползвана някаква по-късна редакция. Под стихотворението стои подписът на Стефан Стамболов и датата 11 Апр. 1877.

Литературният историк би се запитал защо все пак не е избрано някое от по-популярните Стамболови стихотворения, като „Не щеме ний богатства, не щеме ни пари...“, за сметка на това съвсем бледо и спънато, непретенциозно произведение. Изкушавам се да дам едно възможно обяснение, допускайки и риска да греша. Част от прагматиката при избора на детайли, образи и текстове върху банкнотите вероятно е тази те да не бъдат свръхпопулярни и лесно откриваеми с цел възпрепятстване на фалшификации. Разбира се, както неведнъж посочвахме, причините могат да бъдат и други. Ето и самия текст, така както е изписан върху банкнотата:

*Сеятели добри,
Поборници безстрашни
За наш'те правдини!
И ваш'та добра паметъ
От родъ ще мине в род
До катъ въ света живее
Българския народъ.*

*България на свойте
Юначни синове
Венци от лавър зелен
Ще да имъ исплете.
И съ тяхъ ще украси тя
Хубавите чела
На всички, що паднаха
Въвъ бой за свобода.¹⁰⁾*

Още един жанр влиза за пръв път в нашата антология през тази банкнота – дневникът. На гърба на купюрата от 20 лева е изписана част от дневникова записка на Стамболов с любопитно съдържание. Публикуваме и нея тук, никъде, както стана ясно, в официалната страница, описваща всеки детайл в емисията, текстовете не съществуват.

И така, бележката гласи:

„Тая депеша ма много очуди. Тя е знамение на времето. Божке, божке, може ли да се говори за Отечество и за себе в тия трудни времена? Не е ли дълг свящан за всеки български патриот да забрави себе си и да гледа да спаси Отечеството даже и да са самопожертвува за доброто му?“

(Stambolov 1991, 55)

Така, като е оставен, този откъс стои твърдо в регистъра на високото, на породен от горчив факт в неизвестната депеша истински завет към всеки български патриот, за свещен дълг и пр. Спестени са ни контекстът и продължението на дневниковата записка. От кого е тази странна депеша, която предизвиква подобен отговор. Ето липсващата в банкнотата част от текста, която снизява леко или нормализира в границите на човешкото (и балканското) тази все пак дневникова записка, а не патриотична прокламация:

„Какъв е тоя егоистически славейковски патриотизъм? О, Балкапан, упознавам твоите хора, те не са от тези, които полагат главите си за благото на земята си. Ще дойде време и нашите потомци ще четат тия позорни документи и ще са чудят, как са могли подобни егоисти да минават за славни и прочути патриоти.“

(Stambolov 1991, 55)

Така индиректно пред нас се явява още една ключова фигура от Българското възраждане и българската литература – Петко Славейков, при това неочаквано в отрицателна светлина. До есента на тази преломна в отношенията им 1886 г., откогато е дневниковата записка на Стамболов, двамата са били най-близки съратници, приятели, съпартийци и съучредители на Либералната партия на Петко Каравелов. Като депутати в Учредителното народно събрание са си помагали взаимно. Петко Славейков има заслуга за признаване възрастта на Стамболов като достатъчна при приемането му за депутат – нещо, което е било в разрез с тогавашните закони. Но през ранната есен на 1886 г. започват да прелитат искри и депеша, най-вече от страна на стария Славейков, пълни с укори към новите методи на Стамболов. Разломът тръгва и по русофилска линия¹¹⁾, и с обвинения за военните и полицейски мероприятия, предприети от Стамболов по изборите. В цитираната на банкнотата депеша, пратена от самия Славейков, се казва: „досегашните Ви усилия за опазване независимостта на Отечеството можели да се считат за патриотически, но по-

нататъшните не, в името на Отечеството и отдавнашната дружба, Ви моля да не отивате по-нататък, ако Ви е възможно да промислите за спасение Отечеството и себе“ (Stambolov 1991, 55).

Дядо Славейков ще нарече „шарлатанин“ своя някогашен другар Стамболов в дневните си записки, а Стамболов в своите дневници ще му отвърне с „хитрец и егоист“. Така в този текст, вписан в българската национална валута до половината, тлее недоцитираният словесен сблъсък, недотам достоен за двама велики мъже. И тъй като банкнотите сами навързват своята история, върху следващата от тях ще видим сина на този скрит събеседник на Стамболов.

Следвайки пътя на банкнотите в прогресията на тяхната себестойност (или номинал), имаме усещането, че успоредно с нея върви и една ценностна литературна йерархия. След наивните и още възрожденски неизбистрени стихове на Стамболов идва един от законодателите в българската поезия, „жрецът-воин“ **Пенчо Славейков**, изобразен на банкнотата от 50 лева. Имаме една от най-влиятелните фигури в българския културен живот през първото десетилетие на XX век. Дори физическият му недъг – накуцва и говори бавно след заспиването на ледената пързалка като дете – се превръща в част от неговата харизма, част от образа му на творец индивидуалист, който достига до прозрения, преодолявайки физическото страдание. За него казват, че е „недъгав в краката, но дъгав в речта“. Впрочем заболяването му така и не е ясно диагностицирано, лекарите в Париж казват, че болестта му е въобразена... Славейков следва в Лайпциг, където става почитател на Ницше, познавач на немската и европейската литература и култура. След завръщането си в България заедно с д-р Кръстев създават кръга „Мисъл“ около едноименното списание и в началото на века те са законодатели на всичко европейско и модерно в българската литература. Славейков е мощен полемист, критиките и бастунът му са всявали уважение. За кратко е директор на две важни институции – Народния театър и Народната библиотека. След скандалното му уволнение от библиотеката напуска огорчен България и повече не се завръща. Синтезираме накратко познатото, за да се види, че в избора на фигура за тази банкнота имаме освен поет и човек-институция, формално и неформално. За една национална валута тази страна от личността също е важна. В подкрепа на това на лицевата част на банкнотата са изобразени фрагменти тъкмо от сградите на Народния театър и Народната библиотека, където, макар и за кратко, той е бил директор: 1908 – 1909 на Театъра и 1909 – 1911 на Библиотеката.

И тук обаче, както при Стамболов, няма да видим изписан върху банкнотата някой от най-популярните канонични текстове на Славейков – било „Неразделни“, „Спи езерото“, „Во стаичката пръска аромат“ или „Баща ми в мен“. Изборът е паднал на може би най-малко четената от неизкушената публика поема „Кървава песен“. Допускам, че и това е донякъде по съображения за сигурност. Популярното е несигурно, шифърът на непознатото е за

предпочитане. Фалшификаторите на банкноти не лягат и не стават с „Кървава песен“ (не че и рецитират всекидневно „Спи езерото“). Все пак Славейков, като лирически поет, също е представен с една от недотам представителните лирически миниатюри от „Сън за щастие“, а именно „Над мойто чело лавърът не вий...“⁽¹²⁾.

Да видим какви скрити изненади ни чакат при едно близко и под лупа (буквално) четене на микротекста.

Ето стихотворението „Над мойто чело лавърът не вий..“, така както разчетохме неговия ръкопис върху банкнотата. Още тук конспирациите започват, тъй като според изследователите на Пенчо Славейков ръкопис на това стихотворение не е открит. Дали художникът е уподобил ръкописа на Пенчо Славейков, или е разполагал с неизвестен документ, остава загадка. Но нека разчетем самия текст:

*Над мойто чело лавър се не вий
Със своите твърди листи тежкодъхни -
Над друго чело нека той изсъхне.
И лоб плешив от слънце да закрий.*

*Че друго цвете мен е по сърдце.
И всяко утро с него цветице*

*Ме кичи с поздрав мойта дружка
Благоуханна, росна теменужка.*

Да повторим, това е стихотворението според както се разчита от банкнотата. Прави впечатление, че всеки стих започва с главна буква, което не е по устава, така да се каже, на българското стихосложение. (Същата особеност наблюдавахме и в откъса от стихотворението на Стамболов.) Още първите два стиха обаче се различават от текста според първото издание на „Сън за щастие“ (1907) и в последвалите събрани и избрани съчинения на Пенчо Славейков. Те, оказва се, са взети от първата публикация на стихотворението в сп. „Мисъл“, 1899, бр. 3, с. 300, в цикъла стихотворения „Самотен“ (Slavejkov 1958, 367 – 368). В установената редакция в първото издание на книгата и нататък тези два стиха са, както следва:

*Над мойто чело лавъра не вий
коравите си листи тежкодъхни* (Slavejkov 1958, I: 110)

Логичното очакване, че текстът ще продължи по по-ранната редакция в „Мисъл“, не се оправдава. Вместо „Плешив лоб някой нека той закрий“ (както е

в „Мисъл“) е взета редакцията според „Сън за щастие“. Нататък стихотворението върви (почти) по стихосбирката и както е утвърдено в последвалите издания. Втората строфа обаче неизвестно защо е разделена на две двустихия. Причините, поради които художникът е избрал „да финтира“ с началото от ранната редакция, а после да следва укрепления в „Сън за щастие“ вариант, остават загадка. Наш филологически и текстологически дълг е да осветим тези различия.

На тази обратна страна на банкнотата има още един текст, който е по-видим – печатното факсимиле от „Кървава песен“, което упоменахме по-горе. То е с по-едър шрифт, по-лесно четимо и е водещо в композицията от текстове. Откъсът е от втора част на „Кървава песен“, именувана „Оборище“. Тя е публикувана приживе на поета, заедно с първа част, през 1911 г. в издателството на Александър Паскалев. Ето текста, който се чете на банкнотата:

*Един народ расте
сам с идеалите си, с задачите, що взема
на своите плещи, и с тях се той възйема
до подвизи, преди зарад каквито сам
не се е смятал за кадърен. Ето вам
и пример: с векове народа ни мърцина
живя в душевен мрак, и ражда се и гина
со скотовете скот. Кое го възроди?
Кое заспала мощ в юначните гърди
събуди? В подвизи кое го днеска води?
Водачът всемогъщ за мъртвите народи –
светият идеал!*

(Slavejkov 1958, III: 60)

При сравнение с оригинала се вижда веднага редуцията, извършена от художника при избора на този откъс. Неговата смислова цялост включва и предхождащите три реда:

*„Но ний сме слаб народ!“ На мене ми додея
таз стара песен все и денем и ноше
да слушам да се пей. Един народ расте...*

(Slavejkov 1958, III: 60)

Откъсът на банкнотата започва от средата на третия стих нататък. Какво е стреснало избирация? Най-вероятно фразата „Но ний сме слаб народ“. В канона на националната валута тя изглежда невъзможна. Напразен страх, бихме отвърнали, не е нужно да си филолог, за да видиш кавичките, с които са обградени и обезопасени тези думи. Това е чужда реч, която служи само за

да бъде оборена. Но все едно, позволявайки си тази намеса в текста на Пенчо Славейков, художникът Гогов (и екипът му), който в случая се явява и нормотворец, каноностроител и несъзнателен антологист, редуцира многогласието в творбата, вкараната и оборена чужда реч. Оставен е само високият регистър на патетичното, което идва да обори „таз стара песен“, но за читателя тъкмо онова, което е предизвикало високото слово, оборимото, е отказано.

На тази банкнота за пръв и единствен път в емисията присъства женска фигура (като изключим анонимната българска мадона при Иван Милев). Тук имаме силуета на реална жена – поетесата Мара Белчева. (Към от самосебе си оформилите се преплитания в историите на лицата от тези банкноти следва да припомним, че съпругът ѝ Христо Белчев загива при опита за атентат срещу Стамболов, докато двамата са били заедно. Белчев е негов финансов министър.) От Мара Белчева няма цитиран ред, тя по-скоро е върнатата спътница и муза на поета, жената, която неизменно е с него до последните му мигове. И все пак присъствието ѝ е плах опит за пропукване на така сложилите се мъжки канон в тази емисия.

Две големи български книги влизат в нашата антология (или библиотека), събрана върху последните български пари. И това са „До Чикаго и назад“ и „Бай Ганьо“, изобразени върху банкнотата от 100 лева, която се появява най-късно спрямо останалите в емисията, едва през 2003 г. Нейният зелен цвят също е знаков до голяма степен, доколкото са включени моменти и елементи от началото на организираното туристическо движение. То, както и двете големи книги на българската литература, са свързани с лицето на тази банкнота – **Алеко Константинов**.

Изборът да се сложи тъкмо заглавната страница от пътеписа „До Чикаго и назад“ върху лицевата част на банкнотата до портрета на Алеко, едва ли е случаен. Въпреки че очакването би било тук да е далеч по-популярната и канонична книга „Бай Ганьо“. Но както видяхме дотук, канонът на емисиите и литературният канон не се следват стъпка в стъпка. Съполагането освен това на Бай Ганьо и Алеко, съседството на герой и автор в конкретния случай води до сложни аналогии и противопоставяния.

Всъщност общият сюжет на цялата банкнота е пътуването и пътуващият човек. От Черни връх до Чикаго. И така с „До Чикаго и назад“ имаме вписан още един жанр, който дотук отсъстваше в антологията, и това е пътеписът. Най-известният и ключов за българската литература пътепис, който определя развитието на жанра по-нататък. Струва ми се, това е първото подобно описание на пътуване до Новия свят в родната литература. Във всеки случай, първото с толкова майсторски изведени характери, размишления над съвременното, улавяне на важни тенденции, народопсихология и пр. В този смисъл, неговото присъствие тук, на лицевата страна на банкнотата, е напълно оправдано. Нещо повече, мисля, че можем да очертаем вече като нещо характерно за идеологията на цялостния избор на лицата от тази емисия едно добре прокарано настояване

на темата за отвореността към Европа и света. Поне три знакови фигури бележат тази тенденция тук – Петър Берон, който е истински гражданин на Европа, Пенчо Славейков – защитник и проводник на европейската модерност, и Алеко Константинов – един от първите български описатели на Америка и Европа.

Да се върнем на факсимилето на заглавната страница на „До Чикаго и назад“. След опита с дизайна и избора на детайли в предишните банкноти детективът в нас е нащрек и можем да забележим почти невидимите „подмени“ и в това факсимиле. Заглавната буква „Ц“, вмъкната в сецесионна винетка, е бяла в оригинала, а на банкнотата е избрано да е в черно. Също така съвсем деликатни промени са настъпили в самата винетка, които наистина трябва да се гледат под лупа, за да се забележат. Вероятно в това има също някаква доза залагане на малки капани пред евентуални фалшификатори, промени, направени по-скоро заради сигурността, отколкото нещо друго.

Под заглавната страница е препечатан текстът на поканата за първото масово изкачване до Черни връх и учредяването на Българското туристическо дружество. Ето пълния текст на поканата, така, както е публикувана:

Покана

Умоляват се софийските любители на българската природа да заповядат в неделя, на 27 август, на Черния връх на Витоша, гдето точно в 12 часа през деня ще се открие заседание за съставянето на един клуб на българските туристи. Поканата се отнася до всички любители, навършили 20-годишна възраст.

От няколко любители пешеходци.

(Konstantinov 1895, 2 – 3)

Текстът на банкнотата, както вече можем да очакваме, е редуциран и леко редактиран, като гласи следното:

Покана

Умоляват се Софийските любители на българската природа да заповядат на Черния връх на Витоша, в Неделя на 27 август гдето ще се открие заседание за съставяне на клуба на Българските Туристи

Поканата завършва без точка, а конкретиката е спестена за сметка на по-важното и общото. Еделвайсът и други по-малко видими във фона емблеми на туристическото движение подкрепят този сюжет.

На обратната страна имаме факсимиле от заглавната страница на „Бай Ганьо“, или по-скоро част от него. Тук художникът на банкнотата отново случайно или умишлено е променил детайл от текста. Наместо „пише Алеко Константинов“, както е в оригинала, тук е сложен предлога „от“. Долу стои

годината на издаване – 1895, но взетата за техническа информация по отпечатването е редуцирана.

Ръкописният текст под страницата в долната част на банкнотата не е лесен за разчитане, но след известно усилие можем да кажем, че това е част от фейлетона „Из кореспонденцията на Бай Ганьо Балкански“. Както е известно, фейлетонът е намерен след убийството на Алеко и публикуван във в. „Знаме“ (бр. 15 – 16, 18 и 21 юни 1897). По-късно литературните изследователи го прибавят към корпуса на „Бай Ганьо“.

Разчетеният тук текст е от последното писмо във фейлетона. И както вече имаме опит, взета е редуцирана част, като в конкретния случай факсимилето започва не просто от средата на изречението, а от средата на самата дума.

Публикувам целия параграф, като в болд слагам частите, налични върху банкнотата:

„Аз не можях от твоето писмо да разбера каква е била причината, пишиш ми за нам какъв си Бокъл-Мокъл, ама аз не ти вярвам, макар и да не разбирам от граматика.

Кой знае каква пакост сте направили. Аз нямам време да ходя по участъците да се компрометирам пред големците, че се срещам с бунтовници. Колко пъти съм те поучавал, че покорна глава сабя не я сече. Не си ме слушал – троши си сега главата. Каквото си търсил, чичовото, таквоз си и намерил.

Твой доброжелател,

Ганьо Балкански“

(Konstantinov 1980, 233)

Писмото се явява отговор на писмо от племенника Стойко, изгонен от училището и арестуван поради неспазване на новото правописание. Суровият чичов отговор разкрива част от познатите нравствени принципи на Бай Ганьо. Може да се каже, че гърбът на банкнотата дава трагичната история на Алеко и тогавашна България, нещо като обратната страна на монетата. Тук е изобразена траекторията на куршума, пронизал сърцето на Алеко, часовникът, с който е бил в момента на убийството и... главният виновник Бай Ганя, убиецът на Алеко, по Бешков.

Официалното описание в сайта на БНБ ни информира, че самото на Алековата фигура от обратната страна е изцяло запълнено с микротекст. Но този текст ще си остане напълно невидим и неразчетим, което донякъде буквализира нашата идея за невидимата антология.

И така, след тази малка литературна археология по изнамиране и разчитане на текстове от последните български банкноти нека се опитаме да кажем няколко обобщаващи думи.

Имаме текстове, създадени в период от над три века – от триодното песнопение при Иван Рилски до модерна поезия при Пенчо Славейков. Също така

удивително широк регистър от жанрове попадат в тази антология. Нека се опитае да ги изброим: църковно песнопение, исторически текст, епистолярна, дневник, лирическо стихотворение, епос, педагогическа литература, пътепис, роман (или протороман в случая с „Бай Ганьо“).

Подобна въобразена антология от текстове всъщност хваща невинаги най-представителните произведения на литературата ни, видяхме, че на повечето позиции се явяват не дотам христоматийните текстове. Опитавме се да обясним и причините, те далеч не са литературно-исторически. И все пак тъкмо това е любопитното – как лица и институции, далеч от литературния канон (художникът Кирил Гогов, експертният съвет и управата на БНБ), редят (съзнателно или не) този канон.

Какво още излиза, като четем този избор на фигури върху нещо толкова представително като националната валута. Залагане на културата и духа и на една отвореност към европейското и към света. Леко оттегляне от национал-революционния канон, но оставане във високия регистър на патриотическото. Акцент върху културните институции. Винаги, където това е възможно (при Пенчо Славейков например), присъстват важните национални институции, като Народен театър и Народна библиотека. Същото е при другите фигури – Рилския манастир, Орлов мост, Зографския манастир и пр.

Какви преплитания между лицата на тези банкноти можем да видим?

Свети Иван Рилски (1) заема важно място в „Историята“ на Паисий Хилендарски (2). Първият препис на тази „История“ пък е направен от поп Стойко Владиславов (Софроний Врачански) в Котел, където се ражда Петър Берон (10) и учи в училището на същия поп Стойко. Сред многобройните слухове за евентуалните убийци на Берон се промъква дори името на хъша Стефан Стамболов (20). Мара Белчева, която споделя банкнотата от 50 лв. с Пенчо Славейков, е жена на министър Христо Белчев, който е убит по погрешка вместо Стамболов (20), докато са вървели с него в центъра на София. По погрешка, заради рикошет, е убит и Алеко Константинов (100), който във фейлетоните си често взема на прицел Стамболов и стамболовщината. В същата 1897 година, когато умира Алеко, се ражда Иван Милев (5).

Между свети Иван Рилски и Иван Милев лежат повече от 1000 години. Отшелникът от X век е живял цели 70 години, което за онази епоха е патриаршеска възраст, а живелият в XX век художник е живял едва 30 години. Средната продължителност на живот на седемте герои от последните български банкноти е непълни 39 години. С приближаването към XX век тази възраст рязко спада.

Трима от седмината, т.е. близо половината, умират от насилствена смърт. Петър Берон е удушен в дома си, Стефан Стамболов е съсечен посред бял ден в центъра на София, а Алеко Константинов е застрелян по погрешка. Четирима умират, преди да навършат 50 години. Ето още една възможна оптика за по-големия разказ около живота и смъртта тук, по българските земи.

БЕЛЕЖКИ

1. Импулсът за този текст тръгва от една интерактивна изложба – „Парите разказват“, която имах удоволствието да направя заедно с Весела Ножарова и Юрий Вълковски. Тя се състоя от 13 април до 10 май 2011 г. в Централна баня, София, като част от културния календар на Община София. Изложбата включваше материали за всяко едно от седемте лица върху днешните български банкноти с богат визуален и текстов материал. Изложбата беше широко отразена в медиите, за повече детайли и снимков материал вж. например: https://www.dnevnik.bg/video/2011/04/20/1077426_parite_razkazvat_-_istoriia_otvud_banknotite_video/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82/
2. Докато се пишеше този текст, и двулевката с П. Хилендарски излезе от употреба.
3. За разчитането и помощта тук благодаря на проф. Аделина Ангушева-Тиханова и на доц. д-р Диана Атанасова.
4. Вж. Трополова, Й. Русокъдрият създател на чудеса [онлайн]. Български дипломатически преглед, достъпно на: http://pravoslavieto.com/history/20/1927_ivan_milev/index.htm#1b [посетено февруари 2021].
5. „Рибният буквар“ всъщност е миниатюрна енциклопедия, направена от 8 книги и учебници – „Буквар“, „Молитви“, „Добри съвети“, „Умни отговори“, „Басни“, „Различни истории“, „Физически сказания“, „Аритметика“. Плюс приложение с илюстрации на животни и риби. Написан е с черковнославянски букви, но на говоримия език, „езикът, на който хортуваме“.
6. Калицин, Н. Възгледите на Петър Берон в неговата „Небесна физика“. // Петър Берон. Изследвания и материали. София, 1962, с.120. Благодаря на Румяна Дамянова за статията ѝ „Доктор Петър Берон – европейецът“, публикувана в литературен (<https://liternet.bg/publish10/rdamianova/beron.htm>), 2005 благодарение на която научих за труда на Калицин.
7. Берон е бил особен човек и не е разрешавал да бъде сниман или рисуван. Единственият му портрет, този на Н. Павлович, дължим на това, че художникът е работил върху портрета тайно от своя благодетел.
8. Историята на Стефан Стамболов събира в себе си всички жанрове – от авантюристичния роман до политическия трилър. Роден е в Търново през 1854 г. След смъртта на Левски той е пратен като негов заместник от БРЦК да буди България. На 21 години става най-младият главен апостол в Априлското въстание. Заедно с Ботев издават обща книга с поезия „Песни и стихотворения от Ботьова и Стамболова“. Съвсем неочаквано от съвременна перспектива по-обичаният и популярен от двамата поети е бил Стамболов. След Освобождението става най-младият български депутат, в разрез с тогавашния закон и след дебати за възрастта му. Става и най-младият председател на Народното събрание през 1884 г. На 33 вече е министър-председател на България. В про-

дължение на 7 години превръща България в икономически силна и политически независима държава, най-динамично развиващата се страна в тази част на Европа. Сложна и противоречива личност, един от най-силно любените и мразени българи. Слаб поет, но велик държавник. Човек с „хъшовски морал“ (според Добри Ганчев, учителя на Фердинанд по български език), „обезчестил 77 девизи“, според официалния доклад на Народното събрание и неофициалните слухове. Но патриот, който като председател на същото това Народно събрание зарязва уютата и се записва доброволец в Сръбско-българската война. Безмилостен към политическите си врагове и опоненти. Оцелял в две неуспешни въстания, атентат, две войни, офицерски преврат, Стамболов умира съсечен на ул. „Раковски“ в центъра на София, на 3 юли 1895 г.

9. Тук следва да припомним, разбира се, че в своето време, в онзи контекст Стамболовите стихове всъщност се радват на особена популярност, биват рецитирани, пети. Ботевите четници, слизайки на Козлодуйския бряг, петят не някое от Ботевите стихотворения, а тъкмо Стамболовото „Не щеме ний богатство, не щеме ний пари...“
10. Спазен е правописът и почти липсващата пунктуация във финалната част. Само ятовата гласна и голямата носовка не са отбелязани от мен.
11. „Дядо Славейкова са много бои и даже вече са е убедил, че ще дойдат русите, затова старее се да им стане приятел, че като дойдат да го не гонят, но да му дадат някой службица и нещо да му въздадат...“ пише Стамболов в дневника си (Стамболов 1991: 25).
12. В подредбата на сборката „Сън за щастие“ (1907) това стихотворение е съседно тъкмо на христоматийното стихотворение „Сън за щастие“, дало име на книгата.

ЛИТЕРАТУРА

- Берон, П., 1974. *Буквар с различни поучения (Рибен буквар). Юбилейно фототипно издание по случай 150 години от първото отпечатване на буквара*. София: Народна просвета.
- БНБ. *Банкноти в обращение* [онлайн]. Достъпно на: <https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACNotesCurrency/index.htm> [посетено 21.02.2021].
- Дачев, М., 2010. *Семиотика на парите*. София: Висше училище по застраховане и финанси.
- Димова, Б., 2012. Като леговете. *Капитал*, 19.04.2012.
- Дамянова, Р., 2005. Доктор Петър Берон – европейецът [онлайн]. *Литернет* <https://liternet.bg/publish10/rdamianova/beron.htm> [посетено 20.01.2021].
- Добрев, И., 2007. *Свети Иван Рилски*. Т.1. Linz: Slavia Verlag.
- Дуйчев, И. 1947. *Рилският светец и неговата обител. Живот и иночески подвизи*, гл. III част Б. София: Библ. „Златни зърна“ [онлайн] Достъпно на: http://www.pravoslavieto.com/docs/sv_otci/sv_Joan_Rilski_Zavet.htm [посетено февруари, 2021].

- Калицин, Н., 1962. Възгледите на Петър Берон в неговата „Небесна физика“. В: *Петър Берон. Изследвания и материали*. София.
- Константинов, А., 1895. Покана. *Знаме*, 1(99) от 23 август 1895 г.
- Константинов, А., 1980. Из кореспонденцията на Бай Ганьо Балкански. В: *Константинов, А. Събрани съчинения, т. I*. София: Български писател.
- Петканова, Д., 2003. Завет на Иван Рилски. В: *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Абагар: Велико Търново, 199.
- Славейков, П.П., 1958. *Сън за щастие. Събрани счинения, т. I*. София: Български писател.
- Славейков, П.П., 1958. *Кървава песен. Събрани съчинения, т. III*. София: Български писател.
- Стамболов, Ст., 1991. *Дневник*. София: Св. Климент Охридски, Библиотека „Архив“.
- Триодъ Постнаа*. Москва: Издание Московской патриархии [онлайн]. Достъпно на: <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/1865#part22777> [посетено 15.01.2021].
- Хилендарски, П. 1989. *Славянобългарска история*. София: Български писател.

REFERENCES

- Beron, P., 1974. *Bukvar s razlichni pouchenia (Riben bukvar). Yubileyno fototipno izdanie*. Sofia: Narodna prosveta.
- Bulgarian National Bank, *Banknoti v obrashtenie* [online]. Accessible at: <https://www.bnb.bg/NotesAndCoins/NACNotesCurrency/index.htm> [viewed 21.02.2021].
- Dachev, M., 2010. *Semiotika na parite*. Sofia: Visshe uchilishte po zastrahovane I finansi.
- Damyanova, P., 2005. Doktor Petar Beron – evropeetsat. *Liternet* [online]. <https://liternet.bg/publish10/rdamianova/beron.htm> [viewed 20.01.2021].
- Dimova, B., 2012. Kato levovete. *Kapital*, 19.04.2012.
- Dobrev, I., 2007. *Sveti Ivan Rilski*. Vol 1. Linz: Slavia Verlag.
- Duychev, I., 1947. *Rilskiat svetets i negovata obitel. Zhivot i inocheski podvizi*, Chapter III, part B. Sofia: Zlatni zarna, 1947 [online]. Accessible at: http://www.pravoslaviето.com/docs/sv_otci/sv_Joan_Rilski_Zavet.htm [viewed february 2021].
- Kalitsin, N., 1962. Vazgledite na Petar Beron v negovata “Nebesna fizika”. In: *Petar Beron. Izsledvania i materialii*. Sofia.
- Konstantinov, A., 1895. Pokana. *Zname Newspaper* 1(99/23) August 1895.
- Konstantinov, A., 1980. Iz korespondentsiata na Bay Ganyo Balkanski. In: *Konstantinov, A. Sabrani sachinenia*, Vol. 1, Sofia: Balgarski pisatel.

- Petkanova, D., 2003. *Zavet na Ivan Rilski*. In: *Starobalgarska literatura. Entsiklopedicheski rechnik*. Abagar. Vekiko Tarnovo, 199.
- Slaveykov, P.P., 1958. *San za shtastie. Sabrani sachinenia*, Vol. I. Sofia: Balgarski pisatel.
- Slaveykov, P.P., 1958. *Karvava pesen. Sabrani sachinenia*, Vol. I. Sofia: Balgarski pisatel.
- Stambolov, St., 1991. *Dnevnik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, Archive Series. *Triod Postnaia. Moskva: Izdaneie moskovskoi patriarkhii* [online], <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/1865#part22777> [viewed 15.01.2021]
- Hilendarski, P., 1989. *Slavyanobalgarska istoria*. Sofia: Balgarski pisatel.

THE INVISIBLE ANTHOLOGY. LITERATURE ON THE LAST BULGARIAN BANKNOTES

Abstract. There is an invisible anthology of the Bulgarian literature that we literally carry along with us and hold in our hands every day. Its “pocket edition” is constantly before our eyes. And precisely because of that, it remains invisible and hidden from us. I am speaking about the texts printed on the last Bulgarian banknotes, those that we use now and that one day will be replaced by the common European currency. We’ll demonstrate how through the selected 7 figures and their texts the ‘canon of the banknotes’ is slightly retreated from the national-revolutionary canon, yet remains in the patriotic register. There is an accent on culture and its institutions, on the openness to the European space and the world. Part of the figures that appear on the banknotes are canonical yet presented with less known para-canonical works. What I will try to do in this text is to provide a magnifying glass for seeing the hidden signs and reading the texts and stories inscribed on today’s banknotes, including the delicate female presence on one of them.

Keywords: anthology; banknotes; canon; St. Ivan Rilski; Paisiy Hilendarski; Petar Beron; Stefan Stambolov; Aleko Konstantinov; Pencho Slaveykov; Ivan Milev

✉ **Dr. Georgi Gospodinov, Assist. Prof.**
Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: g_gospodinov@yahoo.com